

Mindemellett azonban árnyaltabb képet kapunk régi falvaink neveinek továbbéléséről, ha számításba vesszük a határrészneveket is. FÉNYES ELEK geográfiai szótára, PESTY FRIGYES helynévgyűjtése és a helynévtárak anyagának tanúsága szerint végül is mintegy 170-re tehető azoknak a településeknek a száma, amelyek újjászülettek, vagy ha nem is, de nevük a dülő- és határrésznevekben fennmaradt. Köztük olyanoké is, amelyek már a török időszak előtt elpusztultak. Terjedelmi korlátok miatt csak a Doboz melletti *Maró* falut említeném, melynek egyetlen 1295-ben előforduló okleveles adatát ismerjük, viszont neve a *Marói-erdő* elnevezésben ma is él, Doboz határában.

HÉVÍZI SÁNDOR

A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében¹

1. A spontán korreláció fogalma. – A természetes helységnevéadásban gyakran előfordul az a jelenség, hogy több elnevezendő település rendelkezik azonos névadó vonással, így több helység kapja meg ugyanazt a névformát az ország területén. A különböző helységeket jelölő azonos településnevek használata félreértésekre, téves lokalizálásra adhat alapot. Ilyen esetekben, a névcsera lehetőségétől eltekintve, a névadók legegyszerűbben úgy szüntethetik meg a homonímiát, hogy a település egy másik jellegzetes sajátosságát (pl. a folyó nevét, amelynek partján fekszik; lakóinak nemzetiségét, foglalkozását; a település jellegzetes növényének nevét stb.) is beemelik az adott helység nevébe differenciáló jelző formájában. Az így létrejött megkülönböztető jelzőkkel egyénített, azonos alapnevet tartalmazó helynevek korrelációban állnak egymással, illetve (ha fennmaradt) az alapnévi alakkal. Ugyanígy az is gyakori jelenség, hogy egy egységes falu kettébomlik, s az így keletkezett települések elkülönülésüket az azonos (régebben közös) alapnévi formához illesztett egyénítő jelzővel is hangsúlyozzák. Ha a jelzővel való megkülönböztetés a nép ajkán keletkezik, tehát nem hivatalos úton, valamely hatóság kezdeményezésére jön létre, s p o n t á n keletkezésű n é v t a n i

¹ A cikk 1996-ban készült szakdolgozatom kivonata. A dolgozatban a helységnevek leírásakor Lipszky helynévtárának helyesírását követtem.

korrelációról beszélhetünk. A rendszeres és módszeres hivatalos helységnévadás Magyarországon az 1898. évi IV. törvénycikkkel veszi kezdetét, amely az ország községneveinek rendezését az egy név egy község elv alapján rendeli el.¹ Az 1898 előtről adatolt névtani korrelációkat tehát elvben spontán keletkezésűeknek kell tartanunk. Természetesen különbséget kell tennünk az elvi és a gyakorlati spontaneitás között, hiszen tudunk példát hozni 1898 előtti, de mesterségesen, hivatalos úton létrehozott korrelációkra is (pl. mesterségesen választotta szét 1743-ban Grassalkovich Antal Debrőt: telepítési szerződést adott ki az idetelepülni szándékozó németeknek, melyben elrendelte, hogy az új települést *Aldebrő*nek, Debrőt pedig *Feldebrő*nek kell nevezni²; a Vas megyei Hidegkút község nevét 1888-ban *Vas-Hidegkútra* változtatta egy belügyminisztériumi rendelet, hogy így különböztesse meg az ország többi azonos nevű településétől³ stb.). Nem tökéletesen igaz tehát az a feltevés, hogy ha egy korreláció korai, akkor minden esetben spontán keletkezésű; akadnak közöttük mesterséges úton létrejött opposíciók is, de igen kis százalékban. Az általam forrásul használt két névtár (Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 Officiose Confectum Bp., 1920. – a továbbiakban LexLoc.; Repertorium Locorum Obectorumque in XII. Tabulis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarum Magni Item Principatus Transylvaniae Occurentium Quas Aeri Incisas Vulgavit Johannes Lipszky de Szedlicsna. Budae, 1808. – a továbbiakban Lipszky) a XIX. század utolsó negyede előtti időből való, alapján véve tehát a bennük található opposíciókat spontán keletkezésűeknek tarthatjuk. A két helységnévtár gazdag anyaga lehetőséget nyújt arra, hogy a spontán korrelációs rendszert legkiépültebb formájában, a XVIII–XIX. század fordulóján tanulmányozzuk, még az előtt az időszak előtt, mielőtt a hivatalos helységnévrendezés beleszól e természetes módon kialakult állapotba.

2. Az előtagok motivációs tényezői. – A névkorreláció kialakulásakor az azonos alapnévhez kapcsolt megkülönböztető jelző tehát az adott település valamely jellemző sajátosságára utal. Aszerint, hogy az egyénített nevekben a differenciáló jelző milyen típusú információt közöl a helységről, különböző jelentéstani osztályokba sorolhatjuk a településneveket. A jelentéstani csoportosítást MEZŐ ANDRÁS „A magyar hivatalos helységnévadás” (Bp., 1982.) c. könyvének egyik fejezete (A jelzővel való differenciálás: 218–229.)

¹ MEZŐ ANDRÁS, A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982. 45-46.

² PELLE BÉLÁNÉ, A helységnevek differenciálódásáról (*al-fel, alsó-felső* előtagokkal). In: Névtudomány és művelődéstörténet. Bp.-Zalaegerszeg, 1989. 153-156

³ MEZŐ i.m. 45.

alapján végeztem el; tőle vettem át némi módosítással a differenciáló jelző tartalmára vonatkozó kategorizálást. A differenciáló jelzők nagyobb része (a település viszonylagos méretére, térbeli helyzetére, lakosságára, birtokosára, korára, lakosságának társadalmi állására, státuszára, egyházi vonatkozásaira, egyéb sajátosságaira utaló előtagok) pusztán megkülönböztető szerepű, kisebb részük (víznévre, másik település nevére, tájegységre, megyére, járásra utaló előtagok) az identifikáció mellett hozzávetőlegesen lokalizál is.

Jelentéstani osztályok a differenciáló jelző információtartalma alapján	LexLoc.	Lipszky
1. A település viszonylagos méretét kifejező jelzők (pl. <i>Kis-Tureczka, Nagy-Tureczka, Kis-Récse</i>)	417	1101
2. Térbeli viszonyítást kifejező jelzők (pl. <i>Alsó-Helbény, Közép-Iszkáz, Belső-Csobád</i>)	466	840
3. A lakosság etnikai eredetére utaló jelzők (pl. <i>Horváth-Gurab, Német-Gyiróth, Rác-Almás</i>)	131	398
4. Folyónévvel és egyéb víznévvel való egyénítés (pl. <i>Ipoly-Damásd, Rába-Tótfalu, Duna-Keszi</i>)	118	297
5. A településsel kapcsolatban állt személyekre utaló jelzők (pl. <i>Keczer-Pálvágás, Tegzes-Borfő, Usz-Peklin</i>)	128	237
6. Differenciálás egy másik település nevével (pl. <i>Losoncz-Tugár, Kassa-Ujfalú, Regethe-Ruszka</i>)	79	205
7. A település korát viszonylagosan kifejező jelzők (pl. <i>Ó-Szent-Anna, Új-Bars, Új-Szemere</i>)	46	127
8. Differenciálás tájegység nevével (pl. <i>Hegyköz-Kovácsi, Karancs-Berény, Mátra-Szele</i>)	30	103
9. A falu birtokosára utaló jelzők, ha az nem személy volt (pl. <i>Püspök-Hatvan, Divény-Oroszi, Apácz-Körmös</i>)	37	70
10. A lakosság társadalmi állására utaló jelzők (pl. <i>Nemes-Ládony, Pór-Magasi, Paraszt-Bik</i>)	31	63
11. Egyházi vonatkozású jelzők (pl. <i>Mindszent-Kállya, Szent- István-Baksa</i>)	9	15
12. A megye vagy a járás nevével való differenciálás (pl. <i>Fülek-Kovácsi, Seps-Mártonos, Belényes-Lazur</i>)	6	27
13. A település státuszára utaló jelzők (pl. <i>Szabad-Battyán, Falu-Hidvég, Székes-Fehérvár</i>)	4	8
14. A településre utaló egyéb jelzők (pl. <i>Egyházas-Bást, Boros-Jenő, Vámos-Mikola</i>)	133	315
Összesen:	1635	3806
A névtárban található összes helynév száma:	8742	kb. 30000
A jelzővel egyénített helynevek aránya:	18,78%	12,68%

3. A korreláció fokozatai. – Míg eddig a jelzővel egyénített helynevek előtagjára figyeltünk, ennek jelentése alapján csoportosítottuk a településneveket, most az azonos alapnév lesz az, ami az egyes helynévcsoportokat összefogja. Az előző részben figyelmen kívül hagytuk a jelzőtlen alapnevet, ebben a részben ezt nem tehetjük meg, hiszen az előtag nélküli alapnév maga is korrelációban áll az egyes jelzőket viselő alapnevekkel. Az előző rész egyes esetekre vonatkoztatott jelentéstani csoportjait most a korreláció egészének viszonylatában értjük. Ha tehát arról beszélünk, hogy a korreláció a települések viszonylagos méretére utal, egy *Kis-Mada-Nagy-Mada* (vagy: *Mada*) típusú szembenállást kell elképzelnünk. Nem szükségszerű természetesen, hogy az alapnévhez tartozó összes jelzős alak előtagja szerint ugyanabba a jelentéstani kategóriába tartozzon pl.: *Alsó-Füged* és *Felső-Füged* jelzője a település helyzetére, *Kis-Füged* és *Nagy-Füged* jelzője a település nagyságára utal.

Az alapnév figyelembevétele kapcsán meg kell azonban jegyeznünk még egy fontos dolgot. A jelzőtlen alapnév megléte még nem jelenti minden esetben azt, hogy ez a név lényegesen befolyásolta a korreláció kialakulását. Jól mutatja ezt az alábbi két példa különbsége: Veszprém megye három *Bánd* nevű községéből a névadók kettőt jelzővel láttak el (*Belső-Bánd* és *Külső-Bánd*), a harmadikat meghagyhatták alapnévi alakban: a differenciáció így is működik. Így egy három tagú korreláció született: nemcsak *Belső-Bánd* és *Külső-Bánd* áll egymással szemben, hanem *Belső-Bánd* és *Bánd*, valamint *Külső-Bánd* és *Bánd* is. Mivel a három község egymás közelében található, az itt lakó emberek vélhetőleg mind a három települést ismerik, s tudatukban valószínűleg ilyen hármasságban áll egymással szemben a három helység. Más eset *Kürtös* példája. Alapnévi alakot kettőt találunk: egyet Somogy és egyet Zala megyében; jelzővel elkülönített alakot is kettőt találunk: *Kis-Kürtöst* és *Nagy-Kürtöst*, mindkettőt Nógrád megyében. Bár a két alapnévi alak is egymás közelében, szomszédos megyékben található, elvárásainkkal szemben nem léptek korrelációba egymással, megmaradtak jelzőtlen alapnévnek. A természetes emberi látókört figyelembe véve nem valószínű, hogy a Nógrád megyei két *Kürtös* megkülönböztetését befolyásolta, hogy Somogyban és Zalában is van egy-egy ilyen nevű település: a XIX. sz. eleji nógrádi ember a nagy távolság miatt valószínűleg nem is tudott a két dunántúli település létezéséről. Ebben az esetben inkább arról van szó, hogy az ország területén négy *Kürtös* nevű település alakult ki, ebből kettő egymás közvetlen közelében volt, ezért ezeket jelzővel különböztették meg egymástól. Így ezt a korrelációt csak kéttagúnak vehetjük, hiszen kevésbé valószínű, hogy a dunántúli alapnévi alakok befolyásolták a nógrádi korreláció létrejöttét. Azt meghatározni azonban, hogy mennyi az a távolság, amelyen belül még a korreláció tagjának

számít az alapnév, s milyen távolságtól esik kívül az oppozíción, szinte lehetetlen. Valami módon mégis definiálnunk kell ezt a távolságot. Az emberi látókört figyelembe véve (lásd később), de bizonyos mértékig mégis önkényesen úgy döntöttem, hogy amennyiben szomszédos megyében található meg az alaptag, még a korreláció tagjának számítom, ha ettől távolabb esik nem.

3.1. A korreláció típusai. Anyagunkban a névtani korrelációk száma 1407, ennyi olyan alapnevet találunk, amelyhez legalább egy jelzővel egyénített névforma tartozik. Aszerint, hogy az egyes korrelációkban hány tag áll szemben egymással, a korrelációkat nagyobb csoportokra oszthatjuk. Megkülönböztethetünk csonka, kéttagú, háromtagú és soktagú korrelációkat. Csonka korrelációról akkor beszélünk, ha a jelzővel egyénített alak pusztán az előtag nélküli alapnévvel áll szemben, tehát a korrelációt az alaptag és az egyetlen jelzős névforma képezi. A kéttagú korrelációk csoportjába azok az oppozíciók tartoznak, ahol két jelzős névforma áll szemben egymással, alapnévi alak pedig nincs. A háromtagú korrelációk egy része úgy lesz három elemű, hogy a két jelzős alak mellett az alapnév is tagja az oppozíciónak, másik csoportjukat az jellemzi, hogy három jelzős alak áll szemben egymással, s a korreláció nem tartalmazza az alapnévi formát. A soktagú korrelációk négy vagy több névalakból állnak.

A csonka korrelációkat két alcsoportra bonthatjuk:

A) a települések kiépülése kapcsán keletkezett csonka korrelációk: amikor az anyatelepülésről kirajzó lakosság új helységet hoz létre, gyakran az anyatelepülés nevének valamely jelzővel egyénített névformáját használja ennek megnevezésére. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy az anyatelepülés vagy egyáltalán nem kap, vagy pedig csak jóval később kap megkülönböztető jelzőt (pl.: *Rajtolcz–Kis-Rajtolcz*, *Visnyó–Nagy-Visnyó*, *Radna–Új-Radna* stb.).

B) A települések egyéni sajátosságait megmutató csonka korrelációk: a két azonos nevű egymástól függetlenül keletkezett helység közül csak az egyik település van megjelölve olyan egyéni megkülönböztető vonással, amit be lehet emelni a névbe. Így ezekben az esetekben is az alapnévi forma fog szembenállni egy jelzős alakkal (pl.: *Galgóc–Sajó-Galgóc*, *Buzd–Szász-Buzd* stb.)

A két-, három- és soktagú korrelációk csoportjain belül megkülönböztethetünk szabályos és szabálytalan oppozíciókat. Ha valamennyi jelzős alak azonos jelentéstani kategóriájú előtaggal bír (tehát azonos alapnév mellett pl. minden jelző a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyar-Raszlavicza–Tót-Raszlavicza*), szabályos korrelációval van dolgunk (pl.: *Külső-Csobád–Belső-Csobád*, *All-Csúth–Fel-Csúth*, *Alsó-Homoród–Közép-Homoród–Felső-Homoród*, *Horváth-Gurab–Német-Gurab–Tót-Gurab*, a közeli vár nevével egyénített *Váralja* alapnevű települések *Boldogkő-Várallya*, *Detrekő-Várallya*,

Revistye-Várallya, Szinyér-Várallya, Zólyom-Várallya stb. Ha a jelzők eltérő jelentéstani kategóriába tartoznak (tehát pl. az egyik jelző a lakosság etnikai eredetére utal, a másik pedig víznévre: *Rácz-Kevi-Túr-Kevi*), szabálytalan korrelációról beszélhetünk (pl.: *Pilis-Csaba-Rákos-Csaba, Nagy-Vászony-Tót-Vászony, Hévíz-Györk-Tót-Györk-Vámos-Györk, Kis-Militics-Nemes-Militics-Rácz-Militics* stb.).

A két- és háromtagú szabályos korrelációkat tovább csoportosíthatjuk aszerint, hogy az oppozíció befogad-e még további jelzős alakokat is, s ha igen, hányat.

a) Zárt korrelációk: a zárt korrelációk a meglévő jelzős tagokon kívül egyéb jelzős alakot nem fogadnak be: pl. nem találunk példát anyagunkban arra, hogy az *Ó-* és *Új-* jelző mellett az alapnévhez még egy harmadik olyan jelző is kapcsolódna, amely a település korára utal és az előző kettőtől eltérő jelentésű (pl. zárt korrelációra: *Kis-Lónya-Nagy-Lónya, Nemes-Dömölk-Pór-Dömölk, Ó-Dávidháza-Új-Dávidháza* stb.).

b) Félig zárt korrelációk: félig zártnak az olyan korrelációkat nevezzük, amelyek a meglévő jelzős tagok mellé befogadnak ugyan további jelzős alakokat, de csak meghatározott mennyiségben. Anyagunkban több példát találunk arra, hogy az *Alsó-Felső* jelző mellett a települések helyzetére utaló korrelációkban megjelenik a *Közép(ső)-* előtag, más jelzős alakkal azonban nem bővíthető a korreláció (pl. félig zárt korrelációra: *Alsó-Borsad-Felső-Borsad, All-Debrő-Fel-Debrő* stb.). (Megjegyezendő azonban, hogy az alapnevet nem tartalmazó szabályos háromtagú korrelációk csoportjából a félig zárt oppozíciók alcsoportja hiányzik, hiszen ha az *Alsó-Felső* jelzőpár mellé a *Középső-* előtag is beépül a háromtagú korrelációba, a rendszer zárt lesz, nem lehet tovább bővíteni újabb térbeli viszonyra utaló jelzős taggal.)

c) Nyitott korrelációk: a nyitott korrelációk akárhány, a meglévő jelzős tagokkal egy jelentéstani típusba tartozó névformával bővíthetők: pl. bármely alapnév felvehet elvileg korlátlan számban olyan jelzőt, amely a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyar-Mecske-Rácz-Mecske*, s az alapnévhez még számos más népnév is bekapcsolódhatna (pl. nyitott korrelációra: *Magyar-Ittebe-Rácz-Ittebe, Garam-Damásd-Ipoly-Damásd, Kapi-Pálvágás-Keczer-Pálvágás, Német-Minihof-Tót-Minihof-Magyar-Minihof* stb.).

A soktagú szabálytalan korrelációk jól megfigyelhető sajátossága, hogy az azonos alapnévhez tartozó jelzős tagok előtagjuk jelentéstani típusa szerint kisebb csoportokra bomlanak, s egy-egy ilyen csoporton belül erősebbnek érezzük a szembenállást, mint az egyes csoportok között. Pl.: *Ipoly-Pásztó* és *Túr-Pásztó* víznévvel egyénített, míg *Alsó-Pásztó* és *Felső-Pásztó* jelzője térbeli viszonyt jelöl; *Alsó-Szálok* és *Felső-Szálok* jelzője térbeli helyzetre utal, *Kis-Szálok* és *Nagy-Szálok* előtagja méretet mutat, *Nemes-Szálok* és *Pór-Szálok*

jelzője a lakosság társadalmi állására utal, *Tisza-Szálok* és *Eger-Szálok* víznévvel egyénített stb.

3.2. Sajátos korrelációk.

A) Többszörösen megkülönböztetett helynevek: az előtaggal egyénített helynevek sajátos csoportját képezik azok a településnevek, ahol az alapnév előtt két különböző típusú jelző található. Egy már eredendően is jelzővel egyénített nevet újabb differenciáló előtaggal toldanak meg a névadók az eredeti település kettészakadásakor. A jelzők közül tehát az egyik „összetartja” a földrajzilag már kettébomlott településeket, a másik pedig épp e különállást hangsúlyozza. Pl.: *Alsó-Tót-Baka* és *Felső-Tót-Baka* esetében a *Tót*-jelző a két falu egykori összetartozását sugallja, a térbeli helyzetre utaló jelzők pedig mai elkülönülésüket hangsúlyozzák. E neveknek szerkezetileg két típusa figyelhető meg:

a) a másodlagosan megkülönböztető jelző a név elején áll: pl. *Ó-Fazekas-Varsánd-Új-Fazekas-Varsánd*, *Alsó-Lendva-Lakos-Felső-Lendva-Lakos*, *Alsó-Kékes-Nyárló-Felső-Kékes-Nyárló* stb.;

b) a másodlagosan megkülönböztető jelző a név közepén áll: pl. *Német-Alsó-Gencs-Német-Felső-Gencs*, *Ipoly-Kis-Kér-Ipoly-Nagy-Kér*, *Garam-Alsó-Veszele-Garam-Felső-Veszele* stb.

B) Változó előtagú helynevek: a településnevek egy részénél ebben az időszakban még csak az bizonyos, hogy differenciáló jelzővel kell ellátni őket, de hogy konkrétan milyennel, az még nem dőlt el, ingadozik: többféle előtag is kapcsolódhat ugyanahhoz a helységnévhez. Ilyenkor nyilván több olyan megkülönböztető sajátosság is előtérbe került, amelyet be lehetett emelni a névbe. Pl.: *Nagy*- v. *Szunyog-Jaszenincza*, *Felső*- v. *Német-Keresztúr*, *Felső*- v. *Pap-Nyárasd*, *Olasz*- v. *Ó-Pályi* stb.

C) Keveredő rendszerek: a keveredő rendszereknél, ellentétben a B) pontban tárgyalt esetekkel, az alapnévhez kapcsolódó mindkét jelző váltakozó, „duplán” fordul elő a használatban. Ilyen esetekben mind a két település több, a névbe bevonható sajátossággal rendelkezik, s még nem alakult ki véglegesen, hogy a megkülönböztetés pl. a települések kora vagy a lakosság etnikai eredete alapján történik-e: *Ó*- v. *Magyar-Kanizsa-Új*- v. *Török-Kanizsa*. Egyéb példák: *Alsó*- v. *Nagy*- v. *Német-Borsa-Felső*- v. *Kis*- v. *Tót-Borsa*, *Nagy*- v. *Belső-Rákos-Kis*- v. *Külső-Rákos*, *Ó*- v. *Magyar-Vencsellő-Új*- v. *Német-Vencsellő* stb. A keveredő rendszerek sajátos típusát alkotják azok az esetek, ahol a két rendszer nem fedi le egészében egymást, hanem egy helységnéven keresztül kapcsolódik össze: pl. *Kis-Atád-Nagy*- v. *Horváth-Atád-Magyar-Atád*, *Kis-Bocskó-Nagy*- v. *Orosz-Bocskó-Német-Bocskó*. Erdélyi példák: *Szász-Buda-Ó*- v. *Oláh-Buda-Új-Buda*, *Kis-Budak-Oláh*- v. *Nagy-Budak-Szász-Budak* stb.

4. Az emberi látókör. – Szakdolgozatomhoz térképeket is készítettem, hogy képet adjak a korreációk térbeli elhelyezkedéséről. E térképek segítségével számszerűleg is jellemezhetjük a korreációk távolságát. A spontán oppozíciók térben történő ábrázolása hozzásegít ahhoz, hogy a természetes emberi látókörrel képet kapjunk.

A térképeket tanulmányozva néhány dolog azonnal feltűnik: például, hogy az emberek térszemlélete nem mindig igazodik a közigazgatási határokhoz, így számos olyan példát találunk a kéttagú korreációknál is, amikor a két tag egymás közelében található ugyan, de más-más megyében helyezkedik el: pl. *Kis-Maros* Nógrád megyében, *Nagy-Maros* Hont megyében található; *Egyházas-Bást* Gömörben, *Ó-Bást* Nógrádban van stb. A sűrűn lakott területeken a korreációban álló helységek közötti távolság is lecsökken. Ilyen területeken a szomszédos települések akár összeépült helységek is lehetnek. *Alsó- és Felső-Topa* (Bihar) ugyanúgy szomszédos település, mint *Alsó- és Felső-Sajó* (Gömör), mégis az előbbi esetben 1,5 km, a másodikban 8,35 km távolságra esik egymástól a két település. (Az általam használt térképekhez mérföldegységű vonalmérték kapcsolódott, a használt váltószám: 1 mérföld=8,35 km. A távolság mindig légvonalban értendő.) Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a korreációban álló helységek többnyire egymás közelében találhatók, de az egyes esetekben a korreáció típusa is befolyásolja a távolságot. A *Kis-Nagy* jelzőpárt tartalmazó, méretre utaló korreációk tagjai egymáshoz közeli, gyakran szomszédos települések (pl. *Kis-Barcza-Nagy-Barcza*, Borsod; *Kis-Bégány-Nagy-Bégány*, Bereg; *Kis-Kálna-Nagy-Kálna*, Bars stb.). Néhány olyan példát is találhatunk azonban, ahol a távolság 10 km-en felüli: pl. *Kis-Bisztra-Nagy-Bisztra* (Bereg): 12,5 km, *Kis-Lúcska-Nagy-Lúcska* (Bereg): 18,7 km, *Kis-Oroszi-Nagy-Oroszi* (Nógrád): 20,8 km, *Kis-Dorog-Nagy-Dorog* (Tolna): 25 km, *Kis-Berény-Nagy-Berény* (Somogy): 26 km, *Kis-Körös-Nagy-Körös* (Pest): 50 km. A legnagyobb távolságot felölelő, a település méretére utaló korreáció *Kis-Keveres és Nagy-Keveres* esetében (Temes) figyelhető meg: 58,4 km.

Ugyancsak közeli, gyakran szomszédos települések az *Alsó-Felső, Al-Fel* jelzőpárral differenciált helységek (pl. *Alsó-Telekes-Felső-Telekes*, Borsod; *Alsó-Ábrány-Felső-Ábrány*, Borsod; *Alsó-Czécze-Felső-Czécze*, Abaúj stb.). Itt is van példa néhány távolabbi korreációra is. *Alsó-Hrabonicsa-Felső-Hrabonicsa* (Bereg): 22,9 km, *Alsó-Nána-Felső-Nána* (Tolna): 24 km, *All-Győ-Fel-Győ* (Csongrád): 30,5 km, *Alsó-Nyék-Felső-Nyék* (Tolna): 64,7 km stb.

A lakosság etnikai eredetére utaló korreációk tagjai vagy egymáshoz közel, egy bokorban találhatók (pl. *Magyar-Csanád-Rácz-Csanád-Német-Csanád*, Csanád, Torontál; *Oláh-Boksán-Német-Boksán*, Krassó; *Oláh-Resicza-*

Német-Resicza, *Krassó* stb.), vagy nemzetiségi területeken, ahol nagyobb foltokban települtek le az egyes népcsoportok, egymástól távolabb lelhetők fel: pl. *Német-Egres–Magyar-Egres* (Somogy): 11,6 km, *Tót-Hegymeg–Magyar-Hegymeg* (Gömör): 13,5 km, *Tót-Gurab–Német-Gurab* (Pozsony): 14,6 km, *Tót-Sok–Magyar-Sok* (Nyitra): 41,7 km, *Magyar-Almás–Rácz-Almás* (Fejér): 50 km stb.

A folyónévre utaló jelzőket tartalmazó nevek végig az adott folyó hosszában települtek. Nemcsak közvetlenül a folyóparton levő települések kaphatnak ilyen jelzőt, hanem a folyótól akár 10 km-nyire levő helységek is: pl. *Garam-Solymos* (Bars).

Az az eset, hogy azonos alapnév több folyónévvel legyen egyénítve, többnyire a soktagú korrelációknál fordul elő, s ilyenkor a távolság a folyók elhelyezkedésének megfelelő: pl. *Sorki-Újfalú* (Vas)–*Kerka-Újfalú* (Zala), *Ipoly-Damásd* (Hont)–*Garam-Damásd* (Bars), *Lajta-Pordány* (Sopron)–*Vulka-Pordány* (Sopron). Ritkán kéttagú korrelációknál is előfordul: pl. *Tisza-Kórod–Szamos-Kórod* (Szatmár): 36,1 km, *Kapos-Szekcső–Duna-Szekcső* (Baranya): 54,2 km.

A víznévre utaló jelzős korrelációkéhoz hasonló a tájegységre utaló korrelációk helyzete. Az azonos tájnévi jelzővel differenciált helységek esnek egy területre (pl. *Búr-* előtagúak Pozsonyban, *Jász-* előtagúak a Jászságban, *Sár-* előtagúak a Sárreuten stb.), s az alaptag ugyanezen a területen más típusú jelzővel ellátva áll velük szemben: pl. *Őri-Szent-Márton–Német-Szent-Márton* (Vas), *Búr-Szent-Miklós–Detrekő-Szent-Miklós* (Pozsony). Ugyanígy a víznevekkel egyénített helyneveknél is: *Livina-Apáthi–Bajmócz-Apáthi–Nyitra-Apáthi* (Nyitra), *Dráva-Palkonya–Német-Palkonya* (Baranya) stb.

10 km a jellemző határ a közeli településekre és a birtokos intézményre utaló jelzőknél: a viszonyítási ponttól mint centrumtól számított kb. 10 km sugarú körön belül helyezkednek el az ilyen jelzőkkel egyénített helységek: pl. *Murány*-tól 5,2 km-re helyezkedik el a legtávolabbi *Murány-* jelzővel egyénített település (*Murány-Zdichava*). De itt is találunk néhány rendhagyó példát: *Dévénytől Dévény-Huta* 12,5, míg *Detrekőtől Detrekő-Csötörtök* 20,8 km-nyire található.

Közeli települések az *Ó-Új*, *Nemes-Pór* jelzőpárral ellátott települések, valamint a helység státuszát vagy birtokosának nevét megmutató jelzővel rendelkező települések: pl. *Ó-Bars-Új-Bars* (Bars), *Nemes-Ládony-Pór-Ládony* (Sopron), *Szabad-Battyán-Falu-Battyán* (Fejér), *Kapi-Pálvágás-Keczer-Pálvágás* (Sáros) stb. Egy-egy rendhagyó példát itt is találunk: pl. *Ó-Fejértő-Új-Fejértő* (Szabolcs): 27,1 km, *Lénárd-Darócz-Tibold-Darócz* (Borsod): 27,1 km stb.

Azt is megfigyelhetjük, hogy a szabálytalan két- vagy háromtagú korrelációk gyakrabban helyezkednek el egymástól nagyobb távolságban: pl. *Tót-Nána-Tisza-Nána* (Heves): 37,5 km, *Cseh-Brezó-Száraz-Brezó* (Nógrád): 33,4 km, *Pusztá-Kürth-Tisza-Kürth* (Heves): 52,1 km, *Nyir-Vasvári-Batiz-Vasvári* (Szatmár): 47,3 km, *Tisza-Ladány-Őrmező-Ladány* (Szabolcs): 58,4 km. Bár arra is találunk példát, hogy egy borkorban találhatók a szabálytalan korrelációk: pl. *Karcsák* és *Patonák* Pozsonyban.

Ugyancsak a nagyobb távolság jellemzi a csonka korrelációk térbeli elhelyezkedését: pl. *Új-Bela-Bela* (Szepes): 34,4 km, *Csötörtök-Detrekő-Csötörtök* (Pozsony): 35,4 km.

Azoknál a soktagú korrelációknál, ahol kisebb szabályos korrelációcsoportok alakulnak ki, ez utóbbiak egymás közelében helyezkednek el, az egyes csoportok között azonban nagyobb távolság figyelhető meg: pl. *Nagy- és Kis-Lehota* távolsága 6,2 km, *Új-Lehota* pedig tőlük 20 km-re fekszik (Nógrád), *Kis- és Nagy-Bisztra* távolsága 12,5 km, tőlük 20,8 km-re található *Felső-Kis-Bisztra* (Bereg), *Kis- és Nagy-Hodos* egymástól 2 km-re fekszik, tőlük 37,5 km-re található *Oláh-Hodos* (Szatmár), *Kis- és Nagy-Szálok* távolsága 8,3 km, *Felső-Szálok* tőlük 30,2 km-nyire van (Szepes), *Lajta- és Vulka-Pordány* egymástól 14,1 km-re fekszik, *Pordány* pedig tőlük 61,2 km-nyire van (Sopron) stb.

Ugyanazon megyében található, egymástól legtávolabb eső korrelációkat Szabolcsban találhatjuk: *Cserepes-Kenész* és *Takta-Kenész* egymástól 65,7 km-re fekszik, *Cserepes-Kenész* és *Ér-Kenész* távolsága 73 km, *Takta-Kenész* *Ér-Kenésztől* pedig 77,2 km-nyire található.

A korrelációban álló helynevek között a legkisebb távolság tehát a szomszédos települések között található, a legnagyobb távolság pedig 77 km körül van.

Anyagunkban arra is találunk példát, hogy ugyanahhoz az alapnévhez ugyanaz a jelzőpár két (esetleg három) ízben kapcsolódik. Ilyenkor a két korreláció általában földrajzilag távol helyezkedik el egymástól. Pl.: *Kis-Bajom-Nagy-Bajom* szembenállással Biharban és Somogyban találkozunk, *Alsó-Ludány* és *Felső-Ludány* korrelációt Nógrádban és Nyitrában találunk, *Kis-Szlatina-Nagy-Szlatina* Trencsénben és Ung megyében is van. De néhány esetben szomszédos megyékben is találhatók ilyen korrelációpárok: pl. *Kis-Gúth-Nagy-Gúth* Beregben és Szabolcsban, *Alsó-Nána-Felső-Nána* Fejérben és Tolnában, *Kis-Szőllős-Nagy-Szőllős* Vasban és Veszprémben is van. Még érdekesebb *Alsó-Szent-Erzsébet* és *Felső-Szent-Erzsébet* esete: ugyanabban a megyében, Zalában három ilyen korreláció található. Úgy látszik tehát, hogy a természetes névadás korában a homonímia még ugyanazon a megyén belül sem

mindig zavazó, igaz, az azonos alakok más-más járásban találhatók, tehát a megyén belül távol esnek egymástól.

A fenti adatokból, valamint abból a tényből, hogy az azonos alapnévhez tartozó teljesen azonos korrelációkat járásnyi távolságban találjuk egymástól, általánosságban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a spontán korrelációk elhelyezkedése alapján a természetes névadásban az emberi látókör körülbelül egy-egy járásnak, esetleg megyének megfelelő nagyságú területre terjed ki (20-25 km-es sugarú kör), de nem mindig igazodik a mesterségesen létrehozott közigazgatási határokhoz.

5. Összegzés. – A megfigyeléseinkből levonható főbb következtetések:

1. A helységnevek jelzővel történő egyénítése nemcsak a hivatalos névadásnak, de a természetes névadásnak is fontos sajátja.
2. A XVIII-XIX. század fordulójára a spontán névkorrelációs rendszer elérte legkiépültebb formáját.
3. A differenciáló előtagok határozott jelentéstani csoportokba sorolhatók.
4. Az azonos alapnév által összetartott korrelációk első renden a szembenálló helységnevek száma szerint, a továbbiakban pedig szemantikai csoportok szerint tipizálhatók.
5. A spontán névkorrelációk térbeli elhelyezkedése alapján a természetes névadásban működő emberi látókört az jellemzi, hogy leginkább egy-egy járásnak megfelelő nagyságú területre terjed ki.
6. A dolgozat szinkrón képet nyújt a spontán névkorrelációs rendszer végső állapotáról. Kutatásaimat diakrón irányba szeretném bővíteni, megrajzolva azt a folyamatot, amely során ez a természetes oppozíciós rendszer kiépült.

BÖLCSKEI ANDREA

Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük¹

Amikor előadásom témáját megfogalmaztam, túlzott optimizmussal arra számítottam, hogy névtani konferenciánk idejére sikerül megjelentetni a fenti címet viselő kéziratomat, amely az 1990-ben megvédett kandidátusi

¹ Az előadás az V. magyar névtudományi konferencia kötetéből (MNyTK. 209. szám) szerkesztési hiba miatt kimaradt.